

DORTHE BROGAARD KRISTENSEN

HUKOMMELSENS SPÆNDINGSFELTER

Introduktion

Det er først, når man begynder at miste hukommelsen, om end blot i små stumper og stykker, at det går op for én, at hukommelsen er det, der udgør vort liv. Et liv uden hukommelse er slet ikke et liv. Vore erindringer skaber vores sammenhæng, vores fornuft, vore følelser, vore handlinger. Uden dem er vi intet (Luis Buñuel i Sacks 1987:23; min oversættelse).

Hukommelse er et socialt fænomen. Når vi husker, gør vi det i samspil med andre. Ved tab af hukommelse, om end kun delvist, risikerer vi at miste grebet om vores sociale identitet og dermed også tabe vores tilhørsforhold til de forskellige sociale fællesskaber, vi færdes i. Hukommelsen er dog ikke blot grundlæggende for menneskets socialitet. Også den måde, hvorpå erfaringer udvælges og fortælles, har betydning for menneskets placering i det sociale liv. Et vigtigt spørgsmål er her, hvilke dynamikker der gør sig gældende, når vi som sociale væsener sætter ord på vore erindringer og erfaringer. En grundlæggende observation er, at erindring aldrig er et nøjagtigt aftryk af fortidige begivenheder (Antze & Lambek 1996; Radstone 2000). Erindring er farvet, dels af personlige erfaringer, dels af de kulturelle former og udtryk, der er tilgængelige for individet. Både sociale relationer og magtrelationer er i sidste ende udslagsgivende for, hvordan erindringerne tager form. Hukommelse udsiger således noget om det forgangne, men også noget om nutidens værdier og politiske dagsorden.

Som felt inden for antropologien er hukommelse ikke klart afgrænset. Begrebet hukommelse behandles af fagdiscipliner som sprogvidenskab, semiotik, lingvistik, filosofi, psykologi, psykiatri, neurologi, sociologi og historie, og antropologien har i varierende grad hentet inspiration herfra til de forskellige retninger og strømninger, der er udviklet i faget. Når man beskæftiger sig med hukommelse i antropologien, bevæger man sig derfor mellem mange spredte bidrag fra forskellige discipliner, hvilket kan få feltet til at synes uoverskueligt. Men som felt er hukommelse bestemt ikke usynlig, og inden for de sidste 10 år har antallet af udgivelser og konferencer om hukommelse været stigende inden for antropologien såvel som andre faggrupper (Radstone 2000).

Her skal vi ikke forsøge at frembringe et overblik over feltet og udgivelserne, men begrænse os til at opridse de væsentligste problemstillinger, som har optaget hukommelsesforskere (se Bernard Eric Jensens artikel i dette nummer af *Tidsskriftet Antropologi*), og som rejser spørgsmål som: Hvad er forholdet mellem individuel og kollektiv erindring?

Hvad er det centrale kendetegn ved hukommelsen? Har væsentlige dele af erindringsarbejdet karakter af ubevidste processer? Vi skal kaste et nærmere blik på begreberne „kollektiv erindring“ introduceret af sociologen Maurice Halbwachs (1992) og „kropsliggjort hukommelse“ (*incorporated memory*), introduceret af Paul Connerton (1989). Andre vigtige begreber er „fortrængning“ og „traumatisk erindring“, hvis oprindelse beror på ideer fra psykoanalysen. Traumbegrebet behandles ikke specifikt i dette nummer af *Tidsskriftet Antropologi*, men opfattelsen om minder som glemte og fortrængte dukker op som under-tema i flere af artiklerne.

Den kollektive og kropslige erindring

Et vigtigt spørgsmål, som behandles i dette nummer, er forholdet mellem individuel og kollektiv hukommelse. Hvor psykoanalysen lokaliserer hukommelsen i den individuelle bevidsthed, i det personlige og private rum, som noget, der foregår *inden i* mennesket, har sociologen Maurice Halbwachs (1877-1945) udelukkende fokus på hukommelse som noget, der optræder *imellem* mennesker i sociale fællesskaber. Halbwachs ser på hukommelse som element i samspillet mellem enkeltindivider og sociale fællesskaber ud fra den tese, at hukommelse altid er social. Hvad vi husker, er altid betinget af nutidens interesser, idet vi vælger at huske noget og glemme noget andet på baggrund af de sociale fællesskaber, vi deltager i. Halbwachs mener hermed, at det udelukkende er i kraft af vores sociale tilhørsforhold til bestemte grupper (slægt, religion, klasse m.v.), at vi overhovedet er i stand til at erhverve, lokalisere og genkalde erindringer. Der er derfor lige så mange erindringer, som der er sociale grupper. Hukommelse er således på én gang flertydig og specifik, kollektiv og individuel, lokaliseret inden for og betinget af det sociale og materielle rum, som omgiver os.

En anden og måske nok én af de mest betydningsfulde skikkelser inden for hukommelsesforskningen, som tager tråden op fra Halbwachs, er Paul Connerton, som i bogen *How Societies Remember* (1989) beskæftiger sig med social og kropslig hukommelse. Ifølge Connerton husker mennesket ud fra to kontekster: dels på basis af vores individuelle livshistorier, dels på basis af de fællesskaber, vi udgør en del af.

Connerton opridses tre typer af hukommelse (1989:22-35). For det første personlige erindringer udtrykt i individets livshistorie, hvilket er blevet behandlet af psykoanalysen. For det andet peger han på studiet af selve brugen af hukommelsen, hvilket er blevet varetaget af kognitionsforskningen og den eksperimentelle psykologi. Endelig peger han på det, han kalder „vanehukommelse“, dvs. evnen til at reproducere handlinger, fx det at huske, hvordan man kører på cykel eller skriver. Dette vigtige aspekt af hukommelse er ifølge Connerton ikke undersøgt inden for de fagområder, som ellers har arbejdet med hukommelse, og det har bevirket, at man har overset vitale spørgsmål som: Hvordan overføres den sociale hukommelse? Og hvordan overføres og vedligeholdes samfundets minder? Connerton peger her på den kropslige hukommelse som central, og han argumenterer for, at uden en forståelse af vanehukommelsen og de kropslige praksisser – specielt ritualer og ceremonier – kan vi slet ikke forklare, hvordan samfundets hukommelse kan overføres fra generation til generation.

Dette nummers artikler tager alle udgangspunkt i en kollektiv og social betydning af hukommelse. Endvidere peger artiklerne på hukommelsen som del af menneskelig praksis

og interaktion. Samtidig spøger fortrængte erindringer og glemte fragmenter i moderne projekter om bevidstgørelse, ikke forstået psykoanalytisk som fremkaldelse af fortrængte dele af menneskets bevidsthed, men betragtet i politisk forstand som en proces, hvor erindring konstrueres og forhandles i menneskelig interaktion og handlen. Antropologien skriver sig således både ind i og, ikke mindst, ud af en tankemæssig arv fra psykoanalysen.

Nummeret behandler dette spændingsfelt mellem glemsel og erindring som del af moderne identitetspolitik i kollektive hukommelsespraksisser, dels i form af officielle - og også romantiserede og idealiserede - versioner af historien, der danner basis for forestillede fællesskaber og dermed for definitionen af henholdsvis national og lokal identitet, dels som alternative versioner af historiske traditioner, som i kølvandet på politisk aktivisme bliver del af en offentlig debat.

Filtreringsmekanismer og personlig identitet.

Hvordan fungerer hukommelsen? Hvad er det, der bestemmer, at noget bliver til erindringer, mens andet fortabes i glemsel? Hvad sker der med det, som tilsyneladende er gået i glemmebogen? I begyndelsen af 1900-tallet argumenterede Sigmund Freud (1856-1939) og Pierre Janet (1869-1947) for, at „fortrængte erfaringer“ i virkeligheden har meget større betydning, end man hidtil havde forestillet sig. Det fortrængte er hovedsagelig traumatiske oplevelser i barndommen, ofte af seksuel karakter. Begrebet traumatisk erindring hidrører fra denne tænkning. Det vil sige, at det er de erindringer, som er sorteret fra og nu ligger hengemt i det ubevidste, der i grunden styrer vores handlinger (Hacking 1995, 1996). Filosofen Ian Hacking, der beskæftiger sig med udviklingen af det moderne hukommelsesbegreb, skriver om psykoanalysens svar på spørgsmålet om, hvad der sker med det tilsyneladende glemte: „Der er et træk ved det moderne, som er forblindende i sin usandsynlighed: at det er det glemte, der former vor karakter, vor personlighed, vor sjæl“ (Hacking 1996:70; min oversættelse).

Sindets evne til at sortere og ideen om menneskets bevidsthed som lagdelt i en bevidst og ubevidst del er en begrebsliggørelse, som i dag er blevet alment kendt. Freuds indflydelse på nutidens opfattelse af hukommelsens filtreringsmekanismer er således ubestridelig. Men hvor hans behandling af incesttabuet er velkendt og næsten emblematiske for den tids kategoriske fortænkthed,¹ er hans behandling af traumebegrebet blevet del af hverdags-sproget. Vi omtaler uden videre erindringens mekanismer med bemærkninger som „det har han nok fortrængt“ eller „det har noget at gøre med hans barndom“, og således henfører vi populært psykiske og fysiske problemer og lidelser til fortidens dunkle korridorer. Med undtagelse af fagfolk som læger og sygeplejersker er fåtallet imidlertid klar over, at begrebet „traumatisk erindring“ er af forholdsvis ny oprindelse. Før Freuds tid knyttede man traumebegrebet til kropslige sår, primært i relation til ofre for jernbaneulykker (Young 1996:90; Cathy 1996:3). I denne forbindelse blev man dog opmærksom på, at ofrene for disse ulykker ikke kun havde kropslige sår, men også led af psykiske problemer. Man talte således om et helt syndrom (*railway spine*), der gjorde sig gældende blandt disse ulykkesramte, karakteriseret ved hurtig puls, koldsved, depression og usammenhængende tale (Young 1996:92; Hacking 1995:184, 192).

I senere brug i den medicinske og psykiatriske litteratur forstås traume som et sår påført sindet og ikke primært kroppen som følge af en ulykke eller en smertelig oplevelse,

der i øjeblikket er så ubærlig, at personen ikke kan håndtere hændelsen i den vågne bevidsthed. Med andre ord fortrænges den. Oplevelsen vil dog dukke op igen, enten i drømme, syner eller i form af tvangshandlinger (Cathy 1996; Herman 1992). Et psykisk traume er således funderet i en smertelig erindring om en fortidig hændelse, fx en dødsulykke, som den overlevende har undertrykt eller fortrængt fra hukommelsen, men som han er nødt til at forholde sig til, og som kan medvirke til at gøre ham syg. Erindringerne er dog ikke tabte. Helbredelsen ligger ifølge psykoanalysen i at få de lagrede minder bragt frem i bevidstheden, hvorved de symptomer, som traumatet bringer med sig, opløser sig selv. Freud mente endvidere, at fortrængte minder – specielt hvis de stammer fra den tidlige barndom – kan antage sære og ofte uhyggelige skikkelser, som spøger i bevidstheden på nye og tilsyneladende fremmedartede måder, eksempelvis udtrykt som angst for spøgelser eller ondsindede væsener (Freud 1919; Ellenberger 1970:529).

Konstruktionen af det narrative selv

Som teoretiker har Freud også været foregangsmand for en narrativ tradition i psykoanalysen, idet han henledte opmærksomheden på, at et symptom bærer en betydning, som er forbundet med patientens erfaringer (Carro & Mattingly 2000:6). I nutidig psyko-terapeutisk praksis er der fokus på narrativens betydning i helbredelsesarbejdet, hvor målet er at få patienten til at huske og sætte ord på det fortrængte. I antropologien betragtes narrativer som en grundlæggende menneskelig måde at give erfaringer mening på og som et middel til at forstå, hvordan personlige og kulturelle konstruktioner bliver konstitueret via historier, der fortælles i social interaktion (Kirmayer 2000:153). Studier af narrativer følger også en generel tendens i antropologien, hvor der tages udgangspunkt i den subjektive, lokale og detaljerede hukommelse (Radstone 2000:12). Narrativer kan betragtes som noget, der konstruerer erfaringer, men også som en konstruktion i sig selv; gennem narrativer konstrueres en moralsk ladet og sammenhængende identitet og opfattelse af selvet (Victor & Bruner 1986; Carro & Mattingly 2000; Kirmayer 2000).

Forestillingen om „fortrængte“ og „undertrykte“ erindringer og følelser er i dag stærkt kritiseret – specielt Freuds teori om seksualdriftens afgørende betydning. Alligevel har denne konstruktion været med til at forme nutidens moderne psykiatriske praksis såvel som folks narrativer om sig selv. Dette beskriver filosofen Ian Hacking (1995) og antropologerne Allan Young (1995) og Paul Antze (1996) i deres studier af diagnoser såsom posttraumatisk stress-syndrom og personlighedsspaltning (*multiple personality disorder*). De stiller spørgsmålet, hvordan viden om sjælens natur, og specielt ideen om fortrængning, spiller ind i nutidens kliniske behandling, dvs. hvordan videnskaberne opfinder diagnoser og klassifikationer, som former folks selvopfattelse. Med inspiration i Foucaults begreber om magt, viden og „selv-teknologier“ stiller spørgsmålet sig: Hvordan styrer gængse vidensregimer de processer, hvorigennem mennesker konstruerer sig selv som subjekter? Studierne belyser, hvordan diagnoser og kategorier er størrelser, som folk tager til sig og bruger til at give deres liv og deres fortællinger om, hvem de er, mening. Her viser Youngs arbejde blandt vietnamveteraner på en psykiatrisk afdeling, hvordan årsagen til sygdommen „posttraumatisk stress-syndrom“ (PTSD) føres tilbage til en hændelse, hvor patienten blev udsat for så stor en belastning, at hændelsen – eller den traumatiske erindring om den – fortrænges (Young 1995). Behandlingen går ud på at få patienterne til

at genkalde og genfortælle den traumatiske oplevelse. Meget rammende kalder Young PTSD for „tidens sygdom“.

Metaforer for hukommelse

Kan hukommelsen betegnes som en beholder, et leksikon, et lager, et arkiv, et museum eller måske snarere som en tekst, et album, en computer eller en ressource? Hvis man begynder at stille spørgsmålene „hvordan kan hukommelsen beskrives?“ og „hvad er det centrale kendetegn ved hukommelsen?“, føres man til en søgen efter et sprog og metaforer, som kan indfange såvel den sociale som den intersubjektive dimension ved hukommelsen. Historikeren Pierre Nora (1989) taler om hukommelse som et sted (*lieux de mémoire*) forstået som et monument eller et landskab, vi indtager, hvor hukommelsens ruiner venter på at blive restaureret. I denne proces, skriver han, bliver vi til fremmedgjorte turister i vores egen fortid (Nora 1989; Antze & Lambek 1996:xiii). Måske er det slet ikke muligt at beskrive hukommelsen på andet end kunstnerisk vis, som Bernard E. Jensen foreslår i artiklen „Harald Welzer som erindringsforsker. En viderefører af Halbwachs-Assmann-traditionen?“. Uanset hvilket sprogbrug og hvilke metaforer vi griber til, har det konsekvenser for vores opfattelse af hukommelsens natur.

I bogen *Remembering. A Phenomenological Study* (1987) identificerer filosofen Edward Casey to konkurrerende paradigmer til forståelse af hukommelse/erindring. Det første benævner han det „passive paradigme“, hvor erindring opfattes som det at registrere og opbevare indtryk, der så kan genkaldes. Det andet kalder han det „aktive paradigme“ inden for hvilket hukommelse opfattes som del af en kreativ proces, dvs. påvirket af interaktion, kontekst og sanselige indtryk, der stimulerer til, at minder ikke blot genkaldes, men også genopleves og genfortolkes.

Nummerets første artikel af Bernard Eric Jensen behandler denne problemstilling. Artiklen centeres om socialpsykologen og erindringsforskeren Harald Welzer, der kan betegnes som fortaler for det aktive paradigme til forståelse af hukommelse. Ifølge Welzer er det afgørende at skelne mellem menneskers kognitive og emotive erindringsarbejde, dvs. henholdsvis faktuel viden om noget fortidigt og følelsesmæssige forestillinger knyttet til noget fortidigt. For at illustrere denne forskel gør Welzer brug af et sæt af metaforer: dels et vidensbaseret „leksikon“, dels et følelsesbaseret „fotoalbum“. Samspillet mellem disse to størrelser beskrives som minimalt; til tider fremstår de som uforbundne størrelser. Hukommelsen afbilder dermed ikke virkeligheden på en regelret måde; derimod filteres og fortolkes virkeligheden på en brugbar måde. Hver gang en person erindrer, er erindringen, der fremkaldes, derfor et resultat af en større eller mindre bearbejdelse af hukommelsen. Det, der glemmes, betegnes som erindringsspor, der ikke aktiveres og derfor ikke har brugsværdi. Fokus er således på hukommelsen som et aktivt og konstruktivt system, hvor erindringsarbejdet fremstår som komplekst, flersidigt og ikke mindst socialt. Her gør arven efter Halbwachs sig gældende som et solidt fundament. Dette er ifølge Jensen årsagen til at brugen af begreber som „erindringsarbejde“ (*memory work*) og „erindringsvirksomhed“ (*remembering*) er blevet fremherskende de senere år; de peger på, at erindring er en menneskelig aktivitet (se også Antze & Lambek 1996; Radstone 2000).

Welzer skriver sig også ind i debatten om de „fortrængte minder“, idet han introducerer begrebet det „kommunikativt ubevidste“ i erindringsforskningen. Dette skal dog ikke

forstås som noget, der henviser til det ubevidste i freudiansk forstand, dvs. til den førsproglige verden præget af seksualdrifter, men derimod til det forhold, at menneskets hukommelse ved mere, end individet selv er bevidst om. Dette drejer sig blandt andet om den erindring og „knowhow“, der knytter sig til vaner og færdigheder, som det at gå, tale et sprog, køre på cykel osv. Bernard Eric Jensen kommer ikke ind på kroppens rolle, men han diskuterer det problematiske i at opretholde en dikotomi bevidst/ubevidst i forhold til denne type hukommelse.

Kroppens rolle i erindringsarbejdet

I artiklen „Materielle minder. Om at huske med genstand og krop“ behandler Nicolette Makovicky forholdet mellem kropslig hukommelse og kreativitet i produktionen af kniplinger blandt kvinder i Slovakiet. Via Aristoteles' begreber *memoria* og *mneme* behandles og analyseres forståelser af hukommelse som både noget passivt og aktivt. Memoria betegnes som „et permanent aftryk af vores oplevelser“, og som en konsekvens af denne definition er det logisk, skriver Makovicky, at genstande kan opfattes som et analogt vidnesbyrd om et minde eller et stykke information. Begrebet *mneme* dækker „den spontane fremkaldelse af minder“. Som eksempel gives Marcel Prousts beskrivelse (1987) af, hvordan smag og duft kan fremkalde barndoms minder. En vækkelse af minder er således ikke blot en genkaldelse, men snarere en effektiv *genoplevelse*.

Med forståelsen af hukommelse som aktiv og mnemotisk sættes der fokus på kroppens og genstandes rolle, ikke blot som noget, det er godt at huske med, men som elementer i en konstant udveksling og som del af folks bestræbelser på at skabe og vedligeholde sociale netværk. Kniplinger materialiserer ganske vist minder, forstået qua Aristoteles' begreb *memoria*, men samtidig knyttes produktionen af kniplinger til det, som Makovicky med Michel de Certeaus begreb kalder et „antimuseum“, idet erindringer ikke slet og ret kan lokaliseres i en genstand eller et rum. Det vil sige, at hukommelsen hverken katalogiserer eller placerer hændelser efter en lineær model. Tværtimod tager den fragmenter af det oplevede og skyder dem frem i nutiden i vilkårlig rækkefølge. Det handler således ikke blot om at gengive afsluttede registrerede hændelser, men om en forhandling af nutiden og dens sociale relationer. Hukommelsen arbejder kun, når der er noget, der sætter den i gang.

Derfor, forklarer Makovicky, har kvinderne svært ved at formidle teknisk viden om knipling, fordi den er tæt forbundet med kropslig bevægelse. For kniplerskerne bærer kniplingerne på den information, der skal til for at genskabe dem. Kniplingerne materialiserer en teknisk viden, der ligger som kropslig hukommelse i form af inartikulerbare rutiner. Relationen mellem en genstand og de associationer, den fremkalder, er ikke bunden, men kontekstuel og processuel. Kniplinger er således et eksempel på de Certeaus beskrivelse af den fragmenterede og tilfældige hukommelse, eller med andre ord, kniplinger er ikke at betragte som et arkiv, men som en materialisering af kropslig viden og som en ressource, der medvirker til at forankre individet i sociale relationer, familiehistorie og geografiske steder.

„Hvad der huskes med kroppen, huskes godt.“ Med dette citat fra Elaine Scarry (1985) diskuterer Helle Ploug Hansen forholdet mellem kognitiv og kropslig hukommelse i kræftsyge kvinders sygdomsfortællinger i artiklen „Min hukommelse er som en tesi“. Om

kvinder, kræft og kemoterapi“. Hun beskriver, hvordan kvinderne er meget optaget af deres svigtende hukommelse efter kemobehandling. De refererer til og omtaler dette metaforisk som en „kemotåge“ eller „kemohjerne“, der specielt kommer til udtryk i situationer, hvor de skal præstere noget i forhold til deres sociale relationer. Som for eksempel det at huske arbejdsopgaver og rutiner eller huske noget, deres mand eller børn havde fortalt dagen før. Kvinderne fortæller også om mangel på koncentration og frygten for, at deres hukommelses- og koncentrationsvanskeligheder skulle blive opdaget af deres omgivelser. Glemsel og hukommelse er således ikke blot et individuelt anliggende, men også socialt konstitueret. Metaforene for den manglende hukommelse optræder som en fællesnævner, gennem hvilken kvinderne kan beskrive, hvad der optager dem i forbindelse med deres kræftsygdom. Derved reproducerer de en gængs sundhedsvidenskabelig forståelse af, at hukommelse er kognitivt og sprogligt forankret. Da Helle Ploug Hansen interviewede kvinderne om deres sygdomsforløb, var det nemlig ikke den svigtende hukommelse, der kom til udtryk. Tværtimod. Når kvinderne beskrev deres sygdomsforløb, var det med en rigdom af detaljer og nuancer, som på ingen måde vidnede om nogen svigtende hukommelse. Denne hukommelse var ikke kun sprogligt, men også kropsligt forankret, hvilket kom til udtryk i udførlige beskrivelser af sanseoplevelser om forandringer i og indgreb i den fysiske krop, såvel som følelser knyttet til kroppen. I disse fortællinger optrådte sanserne som erindringsmarkør, der definerede den kontekst, kvinderne oplevede og erfarede.

Ved at trække på filosofen Charles Sanders Pierces ideer argumenterer Helle Ploug Hansen for, at lugte, smagsindtryk og lyde spiller en stor rolle i erindringsarbejdet og kan virke som tegn, der tolkes og genfortolkes ved nye livshændelser. Via deres kropes sanseoplevelser bragte kvinderne deres historier med ind i nutiden. Det, der går i „glemmebogen“, er handlinger og oplevelser, der ligger uden for kroppen. Det er således både en aktiv, kognitiv og også kropslig forståelse af hukommelse, som Helle Ploug Hansen beskriver.

Kollektive hukommelsespraksisser og identitetspolitik

„Problemstillinger vedrørende hukommelse er i dag allestedsnærværende“ skriver Antze og Lambek i bogen *Tense Past. Cultural Essays in Trauma and Memory* (1986:xxi). Hukommelse er et evigt opdukkende problemfelt i forbindelse med epistemologiske spørgsmål om historie, erfaring og sandhed. Som problemfelt er hukommelse også aktuelt i forbindelse med ontologiske spørgsmål om identitet og personlighed. Hukommelse er endvidere central, når man i offentlige debatter vil placere ansvar og skyld.

I antropologiske studier kommer hukommelse som aktuelt tema i den offentlige debat til udtryk via brug af begreber som politisering, bevidstgørelse og identitetspolitik. Hermed peges på et vigtigt politisk aspekt af hukommelsen, der er afgørende for nutidens forståelse af størrelser som folk og nation. Således legitimeres det nutidige samfund gennem henvisning til en kollektiv hukommelse, som danner fundament for samfundets og dets individers selvforståelse. Antropologen Benedict Andersons' begreb om „forestillede fællesskaber“ (2001) henviser til, at fællesskaber ikke er naturlige enheder, men derimod størrelser, der er afhængige af forestillingen om en fælleshed, eksempelvis en fælles fortid. Kollektiv hukommelse og forestillede fællesskaber er her ikke at betragte som verificerbare

fænomener i fortiden, der objektivt kan rekonstrueres ud fra fortidens kilder; derimod må de ses som fænomener, der til stadighed reproduceres, redefineres, genskabes og forhandles i interaktion mellem forskellige aktører. Som sådan vedrører samfundets hukommelse ikke blot en forståelse og forhandling af fortiden, men mindst lige så meget en forståelse af nutiden som præget af bestemte politiske dagsordener.

Katinka Fjeldsø Villemoes viser i sin artikel „Vi er en nation af immigranter’. Om kollektive erindringspraksisser og immigrationsmytologien i nutidens USA“, hvordan historiske fortællinger kan være med til at binde en nation sammen. Selektive beretninger kan være med til at forklare borgerne om deres fælles – og dermed nationens – rødder. Samtidig definerer fortællingerne ofte de kendetegn og idealer, som gør nationen unik. Disse fortællinger muliggør, at det nationale fællesskab kan forestilles i rum og historisk tid.

Ved at sætte fokus på immigrationsmuseet Ellis Island i New York beskriver Villemoes, hvordan en bestemt periode i USA’s historie dyrkes, iscenesættes og huskes kollektivt. I årene 1892-1924 udgjorde Ellis Island centrum for migrationen til USA, og millioner af immigranter opholdt sig i denne periode på øen, hvor de ventede på at få behandlet deres sag. Det er denne periodes *rites de passage*, som museumsgæsterne inviteres til at genkalde sig ved fysisk at gå i fodsporene på de oprindelige immigranter og „genopleve“ deres ophold i bygningen. Samtidig opfordres de også til at finde deres egne rødder, blandt andet ved at søge i museets arkiv. Det er således en aktiv forståelse af begrebet hukommelse, som Villemoes beskriver, i den forstand at udstillingen inviterer gæsterne til at deltage i den kollektive produktion af immigrationsmytologien. Museumsgæsterne bidrager til at genkalde, reproducere og anerkende en forestilling om nationale rødder og nationalt fællesskab bestående af dem, der valgte en fremtid som amerikanere og derved lagde fundamentet for nutidens multikulturelle USA. Museumsbygningen står som den perfekte kulisse for et nationalt mindesmærke og en national oprindelsesmyte og som hyldet til en fælleshed, som udspringer af en fælles historie. Den udgave af historien, som udstillingen fremstiller, passer ind i nutidens politiske og intellektuelle klima, der netop priser forskelligheden som ideal for nutidens USA som grundlagt af frihedssøgende immigranter, hvilket kan udtrykkes således: „Vi har det til fælles, at vi alle har forskellig baggrund.“ Det er således billedet af USA som en nation, hvor alle etniske rødder i dag har plads og repræsenteres, der formidles i Ellis Island via rekonstruktionen af immigranternes færden.

Katinka Fjeldsø Villemoes gør ansats til at problematisere dette romantiske billede af nutidens USA ved at påpege, at det faktisk ikke er alle amerikanere, der kan spore deres familiehistorie tilbage til Ellis Island. Både efterfølgere af slaver, dvs. sorte amerikanere, og de amerikanske indianere udnævnes også som „en slags immigranter“ for at få immigrationsmytologien til at virke som national oprindelsesmyte. Denne forglemmelsesretorik, påpeger Villemoes, er nødvendig for at indlemme alle befolkningsgrupper i en fælles national fortælling.

Forglemmelsesretorik er temaet for Anna Bohlin’s artikel „Minne, glömska och produktionen av lokalitet i det nya Sydafrika“, der behandler erindring og forglemmelse som del af sociale og kulturelle processer. Forfatteren udførte feltarbejde i et lille fiskersamfund uden for Cape Town i Sydafrika, hvor et mindre område kaldet Kalk Bay i 1960 blev erklæret „hvidt område“; „de farvede“ beboere blev forflyttet til et nærliggende område med navnet Cape Flats. Bohlin undersøger nutidens fremstillinger af det forgangne og undrer sig over, at minderne om tvangsforflytningerne stort set er blevet slettet af erindringen

blandt beboerne i Kalk Bay trods det forhold, at folk stadig har kontakt med efterkommerne af de beboere, der blev forflyttet. I stedet skildrer indbyggerne Kalk Bay som en lokalitet præget af sammenhold, harmoni og tolerance. Bohlin kalder dette en „disambigueringsproces“ (*process of disambiguation*), dvs. en strømning af hukommelsen, hvor forskellige aspekter og dimensioner af det hændte bliver betonet i overensstemmelse med nutidens interesser. Det er således i nutidens – og dermed også indbyggernes interesse – at fremstille lokaliteten som eksempel på nutidens ideal om et sted, hvor apartheid ikke findes. Dermed fremstilles Kalk Bays befolkning som fiskere, der via strabadserne til søs har fremelsket egenskaber som udholdenhed, selvdisciplin og samarbejdsevner. Som én udtrykte det: „Her er ingen apartheid. Fiskene er ligeglade med, hvem der fanger dem!“

Dette selvbillede som et idealbillede af det multikulturelle samfund – det ægte, demokratiske Sydafrika – får næsten Bohlin til at betvivle tvangsflytningen, men hun får den bekræftet, da hun kommer i besiddelse af en officiel liste over de beboere, der blev forflyttet. Via denne liste kommer hun i kontakt med nogle af de personer, der blev forflyttet til området Cape Flats. Da hun siden interviewede andre beboere i området, fandt hun ud af, at erindringerne om tvangsflytningen ingenlunde var visket bort. Disse folk tog det dog for givet, at folk i Kalk Bay kendte til tvangsflytningen og nævnte den derfor knap nok; hvis de omtalte tvangsflytningen, var det i en atmosfære præget af tavshed og tvivlrådighed. Beboerne i Cape Flats fremstillede lokaliteten som en modpol til det harmoniske og sociale Kalk Bay, nemlig som præget af mangel på samhørighed og personlige kontakter. Nutidens Cape Flats fremstilles altså som antisocial, som spoleret af de tilflyttere, som ikke er bærere af de ægte værdier.

Det er et foruroligende billede, Anna Bohlin tegner af menneskets evne til at målrette fortiden til et specifikt nutidigt formål, ikke mindst fordi hun viser, hvordan andre versioner af det skete fortaber sig i tavshed og følelser af skam og skyld hos dem, som stadig kan huske, og som egentlig kan kaldes „ofrene“. Hvis ofrene ikke taler, hvordan skal fortidens ubehageligheder så italesættes? Dermed peger hun måske på nogle af de mekanismer, der kan forklare, hvordan det overhovedet kan lykkes grupper at målrette fortidens minder, så de passer ind i magthavernes interesser. Et spørgsmål, der rejser sig, er: Hvad sker der med det glemte? Kan man tale om effektiv glemsel? Eller lever de fortrængte minder videre og venter i kulisserne på at blive kaldt frem igen – at blive italesat – enten i direkte form eller i nye skikkelser som de uhyggelige minder, som Freud talte om? Freud talte også om skam i forbindelse med fortidens fortrængte seksuelle erindringer. I dag taler man lige så meget om skyld i forbindelse med de fortrængte minder, specielt i forbindelse med krigsminder (Hacking 1996:77). Men uanset de følelser, der knytter sig til det tilsyneladende glemte, så spiller det glemte åbenbart stadig en rolle, eller det rummer i hvert fald potentialet til det formet efter nutidens erindringsskabeloner.

Hanne Veber beskæftiger sig også med kollektive erindringspraksisser, men set fra en anden vinkel, nemlig fra „bunden“ af samfundet, fra de „undertrykte“, de „historieløse“ synspunkt, fra dem, som ikke blev indlemmet i den nationale fortælling. I modsætning til Bohlins og Villemoes artikler er det således her ofrene, der taler – og taler om tilsyneladende glemte elementer i den officielle historieskrivning, glemte, fordi de i en given tidsperiode ikke passede ind i magthavernes udformning af den officielle historieskrivning. Det er interessant at undersøge, hvordan disse glemte fragmenter dukker op på et givet tidspunkt, og hvordan individer fortæller deres livshistorier på måder, der modsvarer nutidens religiøse og/eller politiske interesser. Hvilke mekanismer er der på spil her?

I artiklen „Erindringer om Ucayali. Om de historieløses historier“ belyser Hanne Veber asháninkaindianernes lokale fortællinger om Ucayaliregionen i den centrale del af Perus Amazonas via livshistorier fra tre indianske ledere. Området var i slutningen af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet hjemsted for et såkaldt gummiboom, som for indianerne betød tvangsarbejde og tilfældige myrderier. Beretninger om volden har dog indtil for nylig ikke haft plads i den konventionelle historieskrivning, der først og fremmest har handlet om verdensmarkedspriser og efterspørgsel på rågummi. Først i 1980'erne slog en generel fokus på indfødte folk og deres situation for alvor igennem sammen med en politisk aktivisme og ny bevidsthed om indiansk identitet og selvidentifikation som folk – som asháninka. En ny version af koloniseringens historie tog så småt form, hvor asháninka kommer til orde med fortællinger om, „hvem de er, hvor de kommer fra, og hvor de er på vej hen“.

De historier, som Veber præsenterer os for, giver et indblik i, hvordan nutidens indianere fremstiller deres slægtnings navigation i et livsfarligt minefelt, hvor de balancerede mellem egne individuelle behov og forsøg på overlevelse som gruppe. Historierne beretter åbent om koloniherrernes misgerninger, og de giver således ammunition til nutidens politiske projekt om bevidstgørelse – og anerkendelse – som „folk“. Asháninkaindianernes orale tradition må ses i lyset af nutidens politiske og socioøkonomiske kontekst, men samtidig er det nødvendigt at forstå, at konstruktionen af historien, som fortælles, i et eller andet omfang må korrespondere med erfaringer, folk har gjort sig. Man kan ikke konstruere troværdig historie ud af den blå luft, der må – argumenterer Veber – være en vis samklang med folks levede erfaringer. Samtidig er asháninkas familieerindringer vidt forskellige og lader os ane, i hvor høj grad en tilsyneladende fælles historisk baggrund opfattes og tolkes forskelligt. Men ved at historierne fortælles, får erindringerne plads i den fælles hukommelse, og samtidig indsætter indianerne sig selv som aktører i historien. Gennem at huske og fortælle, indtager asháninka verden.

Ifølge Veber skriver hver generation historien om, idet der lægges nye vinkler til, og alternative elementer hentes frem fra erindrings og kildernes glemsel. I denne forbindelse stiller hun spørgsmålet, om de glemte historier findes et eller andet sted i en kollektiv erindring, hvor de venter på at blive skrevet ned? Både ja og nej er svaret. Som Bernard E. Jensen fremhæver, er kollektiv erindring ikke et mekanisk vedhæng til en gruppe, men bliver til i et socialt sammenspil og udvikles over tid i forlængelse af udvikling af en politisk bevidsthed og handlingsammenhæng.

Bohlins, Villemoes' og Vebers artikler peger alle på hukommelsen som et magtfuldt middel både til at legitimere en samfundsorden og til at protestere mod den. De peger også på hukommelse som en fundamental bestanddel i den offentlige debat og som en arena for kampe om og forhandling af identitet. At fortælle har performative dimensioner og er et virkningsfuldt middel til at gøre krav på anerkendelse af moralske og politiske rettigheder (Jackson 2002; Antze & Lambek 1996; Radstone 2000). I denne proces kan selv tilsyneladende glemte fragmenter få en ny og vigtig betydning i bestræbelserne på at skabe ny selvforståelse og identitet. Som sådan er hukommelsen altid aktiv; selv de dele, som tilsyneladende er gået i glemmebogen, rummer potentialet til at blive fundet frem og gjort betydningsfulde.

Note

1. Her tænkes på Freuds afvisning af, at børns seksuelle fantasier og oplevelser har rod i virkelige hændelser og overgreb (Young 1995:38; Ellenberger 1970:500-10; Paul Antze & Michael Lambek 1996:xxvi).

Litteratur

- Anderson, Benedict
2001 Forestillede fællesskaber. Refleksioner over nationalismens oprindelse og udbredelse. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Antze, Paul
1996 Telling Stories, Making Selves. Memory and Identity in Multiple Personality. I: P. Antze & M. Lambek (eds.): Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory. New York: Routledge.
- Antze, Paul & Michael Lambek (eds.)
1996 Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory. New York: Routledge.
- Casey, Edward
1987 Remembering. A Phenomenological Study. Bloomington: Indiana University Press.
- Cathy, Caruth
1996 Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History. Baltimore & London: The John Hopkins University.
- Connerton, Paul
1989 How Societies Remember. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellenberger, Henri
1970 The Discovery of the Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry. New York: Basic Books.
- Foucault, Michel
1976 Discipline and Punishment. The Birth of the Prison. New York: Vintage House.
1979 History of Sexuality. An Introduction. London: Penguin.
- Freud, Sigmund
1953 [1919] The Uncanny. I: J. Strachey (ed.): The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. XVII. London: Hogarth.
- Garro, Linda & Cheryl Mattingly
2000 Narrative as Construct and Construction. I: L. Garro & C. Mattingly (eds.): Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing. London: University of California Press.
- Hacking, Ian
1995 Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory. New Jersey: Princeton University Press.
1996 Memory Sciences, Memory Politics. I: P. Antze & M. Lambek (eds.): Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory. New York: Routledge.
- Halbwachs, Maurice
1992 On Collective Memory. London: University of Chicago Press.
- Herman, Judith
1992 Trauma and Recovery. New York: Basic Books.
- Jackson, Michael
2002 The Politics of Storytelling. Violence, Transgression and Intersubjectivity. København: Museum Tusulanum Press.

- Kenny, Michael
1998 Multiple Consciousness/False Consciousness? Review Essay. *Transcultural Psychiatry* 35(1):125-35.
- Kirmayer, Lawrence
2000 Broken Narratives. *Clinical Encounters and the Poetics of Illness Experience*. I: L. Garro & C. Mattingly (eds.): *Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing*. London: University of California Press.
- Nora, Pierre
1989 Between Memory and History: Les Liux de Mémoire. *Representations* 26:7-25.
- Radstone, Susannah (ed.)
2000 Working with Memory: An Introduction. I: S. Radstone (ed.): *Memory and Methodology*. Oxford & New York: Berg.
- Rutz, Henry J. (ed.)
1992 The Politics of Time. *American Ethnological Society Monograph Serie 4*.
- Sacks, Oliver
1987 The Man Who Mistook His Wife for a Hat and Other Clinical Tales. New York: Herper Perennial.
- Scarry, Elaine
1985 The Body in Pain. *The Making and Unmaking of the World*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Turner, Victor & Edward Bruner
1986 The Anthropology of Experience. Chicago: University of Illinois Press.
- Young, Allan
1995 The Harmony of Illusions. *Inventing Post-Traumatic Stress Disorder*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- 1996 Bodily Memory and Traumatic Memory. I: P. & M. Lambek (eds.): *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*. New York: Routledge.